

RUMELİ İslâm Araştırmaları Dergisi

Journal of Islamic Studies مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi, Yıl | Year: 5 - Sayı | Issue: 10 - 2022 Ekim | 2022 October: 139-149.

ZEMAHŞERİ'NİN GAYB İLE İLGİLİ ÂYETLERE YAKLAŞIMI (EL-KEŞŞÂF BAĞLAMINDA)

Zamakhshari's Approach to Verses Related to the Unseen (In the Context of al-Kashshâf)

Enver BAYRAM

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Tokat, Türkiye

Assoc. Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University

enver.bayram@gop.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-7624-4528

DOI: 10.53336/rumeli.1170759

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 04 Eylül 2022 / 04 September 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21 Eylül 2022 / 21 September 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Ekim 2022 / 31 October 2022

Yayın Sezonu / Publishing Date Season: Ekim / October

Atıf / Citation: Bayram, Enver. "Zemahşeri'nin Gayb ile İlgili Âyetlere Yaklaşımı (el-Keşşâf Bağlamında)". Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi 10 (Ekim 2022): 139-149.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <https://rumeli.trakya.edu.tr/> | <https://dergipark.org.tr/rumeli>

mail to: rumelislam@trakya.edu.tr

Copyright © Published by Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Canakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology, Canakkale, 17020 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Zemahşerî'nin Gayb ile İlgili Âyetlere Yaklaşımı (el-Keşşâf Bağlamında)

Öz:

Bu çalışmada Zemahşerî'nin gayb ile ilgili âyetlere yaklaşımı ele alınıp incelenecektir. Gayb, duyu organları ve akıl yoluyla kavranamayan bir bilgi alanıdır. Ancak gayble ilgili bilinmezler insana göredir, Allah'a göre değildir. Zira Allah, gizli-açık her şeyi ilmiyle kuşatmıştır. Zemahşerî, gayble ilgili âyetleri kendi reyî ile tefsir etmekte ve gaybın ancak Allah tarafından bilinebileceğine özellikle vurgu yapmaktadır. Şayet meleklerle ya da peygamberlere gayble ilgili bir bilgi verilecekse bunun da ancak vahiy yoluyla olacağını ifade etmektedir. O, gaybın vahiy bilgisi dışında bazı kimseler tarafından yorumlanabileceğini veya ondan haber verilebileceğini, ancak bunun zan ve tahminden öteye gitmeyeceğini belirtmektedir. Yine o, mugayyebât-ı hamsenin mutlak gayb kapsamında ele alınması kanaatinde. Çalışmamızda Zemahşerî'nin tefsiri bağlamında gaybın tanımına değindikten sonra gaybın bilinip bilinmemesi ele alınacak, ardından da mugayyebât-ı hamse konusu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Gayb, Zemahşerî, Âyet, Keşşâf.

Zamakhshari's Approach to Verses Related to the Unseen (In the Context of al-Kashshâf)

Abstract:

In this study, Zamakhshari's approach to the verses about the unseen (ghayb) will be discussed and examined. The unseen is a field of knowledge that cannot be comprehended by the senses and the mind. However, unknown elements within the scope of the unseen can be a problem for human, not for Allah. Because Allah has encompassed everything, secret and open, with his knowledge. Zamakhshari interprets the verses about the unseen in his ra'y (personal opinion) and emphasizes that the unseen can only be known by Allah. He states that when angels or prophets are given information about the unseen, it is only through revelation. He states that the ghayb can be interpreted or reported on by some people without the knowledge of revelation, but this can only be considered as conjecture and guesswork. Again, he is of the opinion that al-mugayyabat al-hamsa (five unknown) should be considered within the scope of the absolute unseen. In our study, after mentioning the definition of the unseen in the context of Zamakhshari's commentary, it will be discussed whether the unseen can be known or not. Afterwards, the subject of al-mugayyabat al-hamsa (five unknown) will be examined.

Keywords: Tafsir, The Unseen, Zamakhshari, Verse, al-Kashshâf.

Giriş

Gayb, geçmişten bugüne insanları celbeden gizemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta birçok görüş dillendirilmiş, ancak son söz söylenememiş, söylenemeyecektir de. Zira, "Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez."¹ âyetinde de buyrulduğu gibi bu konuda son sözün sahibinin Allah olduğu ifade edilmiştir. Buna rağmen gerek ilim adamları gerekse falcı ve büyücüler konuya dair görüş ve tahminlerini izhar etmekten geri durmamışlardır. Bunun yanında müfessirler de gayb ile ilgili

¹ el-En'âm 6/59.

âyetleri yorumlayıp açıklama yoluna gitmişlerdir. Bunlardan biri de meşhur müfessir Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'dir.

Zemahşerî, 27 Receb 467 (18 Mart 1075) tarihinde Hârizm bölgesinde bulunan Türkmenistan'ın Taşavuz ili Koroğlu ilçesindeki Zemahşer'de dünyaya gelmiştir. Zemahşerî, "Cârullah" ve "Fahr-i Hârizm" gibi lakaplarla da anılmıştır. Zemahşerî, henüz küçük yaşında ilim tahsili için medreseye verilmiştir. Daha sonra Hârizm, Buhara ve Bağdat gibi ilim merkezlerinde birçok âlimden ders almıştır. Bunlardan biri de lügat, nahiv ve tıp ilminde ileri seviyeye sahip Mu'tezile âlimi Ebû Mudar Mahmûd b. Cerîr ed-Dabbî el-İsfahânî'dir. Dabbî, Zemahşerî'yi yetiştirmesinin yanında her türlü maddî ve manevî desteği ona sağlamış ve onu bazı devlet adamlarıyla tanıştırmıştır. Bunun yanında Zemahşerî, Hâkim el-Cüşemî (öl. 494/1101), Rükneddin İbnü'l-Melâhimî (öl. 536/1141), Ebü'l-Hasan Ali b. Muzaffer en-Nisâbü'rî, Ebû Nasr el-İsfahânî, Ebü'l-Hattâb Nasr b. Ahmed İbnü'l-Batir, Ebû Sa'd eş-Şekkânî, Ebû Mansûr Nasr el-Hârisî, Ebû Abdullah ed-Dâmegânî (öl. 478/1085), Ebû Bekir Abdullah b. Talha el-Ya'bürî ve Ebü's-Saâdât İbnü'ş-Şecerî gibi alimlerden farklı alanlara dair ilim tahsil etmiştir. Diğer yandan da birçok talebe yetiştirmiştir. Zemahşerî, Özbekistan sınırları içindeki Cürçâniye'de 9 Zilhicce 538 (13 Haziran 1144) tarihinde vefat etmiştir.²

Birçok eser kaleme alan Zemahşerî'nin tefsir ilmine dair en önemli eseri *el-Keşşâf 'an ha-kâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl'* dir. Zemahşerî, *el-Keşşâf* ta birçok konuyu ele alıp incelemektedir. Bunlardan biri de gayb ile ilgili meselelerdir. Bu minvalde o, gaybın tanımı ve mahiyeti, gaybın bilinip bilinmemesi imkânı, muğayyebâtı hamse gibi konuları tefsirinde ele alıp işlemektedir. Biz de çalışmamızda Zemahşerî'nin gayb ile ilgili âyetlere yaklaşımını ele alıp değerlendireceğiz. Çalışmamızın amacı Mutezîlî ekole müntesip olan Zemahşerî'nin, *el-Keşşâf* ta gaybî meselelere nasıl yaklaştığını belirlemek ve bu yaklaşımın Ehl-i sünnet düşüncesiyle ne oranda paralellik gösterdiğini kısaca izah etmek olacaktır.

1. Gayb Kelimesinin Anlamı ve Kur'an'da Kullanımı

Arapçada mastar olan "gayb" kelimesi sözlükte "gizlenmek, gizli kalmak, görünmemek, gözden kaybolmak, uzaklaşmak" anlamlarına gelmektedir. Ayrıca "hazırda olmayan şey, gizlenen" mânâsında isim ya da sıfat olarak da kullanılmaktadır.³ Dolayısıyla gayb kelimesi genel olarak bilinmezlik ve gizlilik anlamlarına gelmektedir.⁴ Terim olarak ise gayb, "beş duyunun alanına girmeyen ve akılların sahip olduğu bedâhetin de kendisiyle ilgili zorunlu bir çıkarımda bulunamayacağı, fakat peygamberlerin verdikleri haberle bilinebilecek şeydir."⁵ Buna mukabil duyular yoluyla ve akılla kavranabilen müşahhas alan ise şehâdet âlemi olarak vasıflandırılır.⁶ Herhangi bir şey insana nispetle "gayb" ya da "gâib"tir. Ancak böyle bir

² Ebü'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân* (Beyrût: Dâru Sadır, 1971), 5/173; Muvaffakuddîn Ebü'l-Bekâ Ya'îş b. Ali, b. Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, thk. İmî'l-Bedî' Ya'kûb (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 1/6; Mustafa Öztürk ve M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/235; Abdullhay b. Ahmed b. Muhammed Akkerî, *Şezarâtu'z-Zehab fi Ahbâri Men Zeheb*, thk. Mahmûd el-Ernâût (Beyrût: Dâru İbni Kesîr, ts.), 6/196.

³ Muhammed b. Yâkub Firûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît* (Beyrût: Müessesetü'l-Risâle, 8. Basım, 2005), "gyb", 1/121.

⁴ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sadır, h. 1414), "gyb", 1/١٠٤٤.

⁵ Rağîb İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrût: Dâru's-Şâmiyye, h. 1412), "gyb", 1/616; İbn Manzûr, "gyb", 1/654; İlyas Çelebi, "Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13/404; Süleyman Uludağ, *Gaybın Bilinmesinde Keşf ve İlhamın Rolü, Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-VI* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 272.

⁶ Halis Albayrak, *Kur'an'da İnsan - Gayb İlişkisi* (İstanbul: Şule Yayınları, 1996), 174.

durum Allah'a nispet edilemez. Zira hiçbir şey Allah'a gayb (saklı ve gizli) değildir.⁷ Her ne kadar "gayb" ile "gaib" kelimeleri arasında anlam bakımından bir fark olmasa da bazı âlimler gaybı, sana görülmeyen, ancak seni gören; gaibi de sana görülmeyen, fakat seni de görmeyen şeklinde tanımlamışlardır.⁸

Gayb kelimesi Kur'an'da türevleriyle beraber altmış yerde geçmektedir. Bunlardan biri "gıybet etmek" mânâsından türemiş fiil olup diğer yerlerde isim ve sıfat olarak bulunmaktadır. Bunlardan 48 yerde 'el-gayb'; 1 yerde 'gaybihi'; 2 yerde 'gayâbe', 4 yerde 'el-guyûb'; 1 yerde 'gâibet' ve 3 yerde 'gâibîn' formunda yer almakta olup farklı manalara gelmektedir.⁹ Bununla beraber ketm/gizli saklı¹⁰, sır/gizli¹¹, hafi/gizlenmiş, saklı¹², cen ve batn/gizli ve saklı¹³, kin/gönüldeki gizlilik¹⁴, haft/ gizli fısıldaşma¹⁵, azb/gizli¹⁶, setr/gizleme, örtme¹⁷ kelimeleri Kur'an'da gayb ile yakın anlamda kullanılan kelimelerdir. Yine insanın duyup görmediği gıyabî yerler ile kalbinden geçirdiği şeyler gayb kavramı ile ifade edilir. Öte yandan zâhir, şâhit, aleniyet, cebr ve beda gibi bazı kelimeler de gayb kelimesinin zıddı bir anlam ifade eder.¹⁸

Müfessirler genel olarak gayb kelimesinin anlamına "(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar."¹⁹ âyetinin tefsirinde değinmişlerdir. Onlar söz konusu âyette geçen "gayb" kelimesini mef'ul olarak ele aldıkları gibi hâl olarak da yorumlamışlar, ancak daha çok mef'ul olması görüşünü tercih etmişlerdir. Bu meyanda "gayb" kelimesi mef'ul olarak kabul edildiğinde "vahiy, Kur'an, Allah, Allah'tan gelen, melekler, peygamberler, âhiret, cennet, ceennem, hesap, kader, Kur'an'da yer alan gaybî bilgiler" gibi anlamlara geldiği ifade edilmiştir. Söz konusu âyette geçen "gayb" kelimesinin hâl olarak açıklanmasına gelince karşımıza iki anlam çıkmaktadır. Bunlardan biri kişinin kendi başına kaldığında da iman ediyor olması, ikincisi ise onun inanılacak varlıkları görmediği halde inanması olgusudur.²⁰ Mâtürîdî gaybı, duyularla ve akılla bilinmeyen, fakat anlaşılabilen; sadece haberle bilinebilen, mahiyetinin ise tam olarak kavranılamadığı bir bilgi alanı olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla ona göre cennet, ceennem, mizan, sırat gibi gaybî hususlar duyularla hissedilmez ve zorunlu olarak akılla da bilinemez ancak akıl, onları makul

⁷ İsfahânî, "gyb", 1/616.

⁸ Necati Kara, "Kur'an'da Gayb", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/1 (1994), 57.

⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-Şur'ânî'l-Kerîm* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990), 507.

¹⁰ el-Bakara 2/33, 235.

¹¹ en-Nahl 16/19.

¹² en-Neml 27/25.

¹³ el-En'âm 6/76, 151.

¹⁴ en-Neml 27/74; el-Kasas, 28/69.

¹⁵ et-Taha 20/103.

¹⁶ Yûnus 10/61.

¹⁷ el-Fussilet 41/22.

¹⁸ Osman Oral, "Mâtürîdî'ye Göre Gayba İman", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (2021), 61.

¹⁹ el-Bakara 2/3.

²⁰ Ebü'l-Kâsim Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, h. 1407), 1/38-39; Halis Albayrak, "Kur'an'da Gayb Kelimesi Üzerine Kronolojik Bir Okuma", *Din Dilinde Gayb* (b.y.: Kuramer, 2015), 126.

kabul eder ve inanır.²¹ Fahreddin Râzî ise gayb kelimesini “duyu organları tarafından idrak edilmekten uzak olan” şeklinde tanımlayarak Mâtürîdî'ye yakın bir tercihte bulunmuştur.²²

Gaybı görülenin zıddı, görülmeyen ve gözlerden irak olan olarak tanımlayan Zemahşerî²³, ayrıca Bakara suresinin 3. âyetinin tefsirinde “gayb” kelimesinin manasının ilgi/sıla cümlecığı ya da hal yapılıp yapılmamasına göre değişeceğini ve bu iki durumun da caiz olduğunu beyan etmektedir. Ona göre söz konusu âyette geçen “gayb” kelimesi ilgi/sıla cümlecığı yapılacak olursa o zaman gayb kelimesi “الغائب” manasında olur ki bu da ortada, meydanda olmayan şey demektir. Öte yandan “gayb” kelimesi hal yapıldığında ise mana “iman edilecek şeyler onlara göre gayb halinde olduğu halde iman ederler.” Yani “onlar gayb halinde iken iman giysisini giyerler” anlamına geldiğini beyan etmektedir. Bu manayı “*Sen ancak, görmedikleri halde rablerinden korkanları ve namazı özenle kılanları uyarabilirsin.*”²⁴ âyetinin de desteklediğini belirtmektedir.²⁵ Zemahşerî, benzer bir duruma söz konusu âyetin tefsirinde de değinmektedir.²⁶ Ayrıca o, Haşr suresinin 22. âyetinin tefsirinde gaybı ma'dum²⁷ olarak tanımlamaktadır.²⁸ Görüldüğü gibi Zemahşerî, var olup da duyu organlarının algılayamadığı şeyleri gayb kapsamında ele aldığı gibi ma'dumu da gayb olarak değerlendirmektedir. Böylece Zemahşerî, ma'dumu gayb kabul etme yönüyle Ehl-i sünnetten ayrılmakta, ancak duyu organlarının algılayamayacağı şeyleri gayb kabul etmekle de onlarla aynı görüşü paylaşmaktadır.

Zemahşerî, “Görmediği halde Rahmân'a karşı derin bir saygı besleyip içi ürpertiyle dolan ve sürekli Allah'a yönelmiş, O'na boyun eğmiş bir kalple gelen her kul için.”²⁹ âyetinin tefsirinde “gayb” kelimesinin cümledeki konumuna göre üç farklı anlama gelebileceğini açıklamaktadır. Birinci olarak Allah'ı görmediği ve O'nun cezalandırıcı olduğunu delillerle bildiği halde O'ndan korkması, ikinci olarak kişinin görünmezliğe bürünmüş bir korkuyla Allah'tan korkması ve son olarak da görülmeyen azabı nedeniyle Allah'tan korkmasıdır. Daha sonra Zemahşerî, “Neden Allah, korkuyla beraber rahmetinin genişliğini ifade eden ismine yer vermiştir?” sorusunu yöneltmekte ve buna şöyle cevap vermektedir: “Korkanı son derece övmek için; çünkü o, Allah'ın rahmetinin geniş olduğunu bildiği hâlde korkmaktadır. Nitekim korkulan şeyi henüz görmediği hâlde korkması sebebiyle de övülmüştür.”³⁰ Yine o, “*Yoksa gayb onların yanında da onlar mı yazıyorlar?*”³¹ âyetinin tefsirinde gaybı, “Levh-i Mahfuz” olarak yorumlamaktadır.³² Kısaca ifade etmek gerekirse Zemahşerî, gayb kelimesinin anlamına âyetleri tefsir ederken değinmekte ve söz konusu kelimenin birçok anlama gelebildiğini ifade etmektedir.

²¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkind Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayıncılık, 2013), 356; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindi Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, ed. Bekir Topaloğlu İbrahim Halil Kaçar (İstanbul: Mizan Yayınları, 2008), 4/80; Geniş bilgi için bk. Selim Gülverdi, “Mâtürîdî'nin Gayb Maselesine Bakışı”, *Batman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 3/2 (2019), 99.

²² Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer Râzî, *Tefsîr-i kebîr* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, h. 1420), 2/273.

²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 1/506.

²⁴ el-Fâtr 35/18.

²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 1/38.

²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 3/10v.

²⁷ “Varlığın zıddı, yokluk, hiçlik” ve “varlığın yaratılmasından önceki hal” gibi anlamlarda kullanılan adem, felsefe kaynaklı bir kavramdır.” Geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Adem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/356.

²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 4/509.

²⁹ el-Kâf 50/33.

³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 4/390.

³¹ et-Tûr 52/41.

³² Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 4/414.

2. Bilinip Bilinememesi Yönüyle Gayb

Gayb ile alakalı ön plana çıkan hususlardan biri de gaybın bilinip bilinemeyeceği meselesidir. Bu ise söz konusu meselenin epistemolojik yönünü oluşturmaktadır. Epistemolojik açıdan gayb, sadece Allah'ın bildiği "mutlak gayb" ve O'nun bildirdikleri tarafından bilinebilen "izâfi gayb" şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, mutlak gaybın sadece Allah tarafından bilinebileceğini³³ beyan etmektedir.³⁴ Allah, gaybın bilgisini dilerse peygamberlerine ve meleklerine ulaştırabilir ve böylece gayb vahiy yoluyla bilinmiş olur.³⁵ Mâtürîdî, mutlak gaybı Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini, aksi takdirde bunun tevhid inancıyla çatışacağını; izafi gaybın ise akıl ve haberle bilinebileceğini beyan etmektedir.³⁶ Râzî ise Allah'ın bildirmesi dışında hiçbir kimsenin gaybı bilemeyeceğini belirtmektedir.³⁷ Öte yandan keşf ve ilhamla ortaya çıkan gayba ilişkin bilgilerin doğru olup olmadığını akıl ve duyu ile anlamak olası değildir. Zira bu tür bilgiler akıl ve duyu ile bilme alanını aşmaktadır. Yine ilham her zaman Allah'dan gelmeyebilir, zaman zaman da şeytandan sâdır olabilir.³⁸

Bu konuda Zemahşerî, "falan kimse gaybı bilir" şeklinde denmesinin caiz olmadığını, mutlak manada hiçbir kimsenin gaybı bilemeyeceğini ifade etmektedir. Bu nedenle o, Allah'ın zâtı ve sıfatları, yine nübüvvet ile ilgili hususlar ile öldükten sonra dirilme, mahşerde toplanma, hesap, mükâfat ve ceza gibi ahirete taalluk eden gaybi konuların bilinemeyeceğini beyan etmektedir.³⁹ Zemahşerî, Al-i İmran suresinin 179. âyetinin tefsirinde ise Allah'ın hiçbir kimseye gaybın bilgisini vermediğini, ancak Allah'ın haber vermesiyle peygamberin gaybdan haber verebileceğini belirtmektedir.⁴⁰ Görüldüğü gibi Zemahşerî ve Ehl-i sünnet âlimleri mutlak gaybın Allah'tan başkası tarafından bilinemeyeceği hususunda hem fikirdirler.

Müfessir Zemahşerî, "(Resûlüm!) Bunlar sana bizim vahyette olduğumuz gayb haberlerindedir. Meryem'e hangisi kefil olacak diye (kur'a çekmek için) kalemelerini atarlarken sen onların yanında değildin."⁴¹ âyetinin tefsirinde geçmiş ümmetlere ait kıssaların ancak vahiy yoluyla bilinebileceğini belirtmektedir. Ardından da "Neden Hz. Peygamber'in onları ve olup bitenleri görmediği ifade edilmiş; buna karşılık onun bu tür haberleri duymuş olabileceği ihtimali olumsuzlanmamıştır?" Bunları görmediği kesin iken duymamış olduğu şüpheli değil midir? sorularını yöneltmektedir. Bu sorulara karşılık o, meseleyi şöyle açıklamaktadır: "Muhataplar Hz. Peygamber'in okuma bilmediğini ve geçmişin haberlerini dinlememiş olduğunu kesin olarak biliyorlardı. Ayrıca vahyi de inkâr ediyorlardı. Bu durumda geriye sadece Hz. Peygamber'in bütün bunları görmüş olması ihtimali kalıyordu ki, bu da son derece imkânsız bir durumdu. İşte bu yüzden burada Hz. Peygamber'in okuma ya da dinleme yoluyla bilgi almadığını bildikleri halde vahyi inkâr edenlerin durumları istihzaya alınırcasına, onun bütün bunları görmediği söylenmiştir. Bunun bir benzeri şu âyetlerde de söz konusudur:⁴² "Biz, o buyruğumuzu Musa'ya bildirirken, sen (Tûr-i Sînâ'nın) batı yönünde

³³ Bk. el-En'âm 6/59; Yûnus 10/20; Hûd 11/123; en-Nahl 16/77; el-Kehf 18/26; en-Neml 27/65; Fâtır 35/38; el-Hucurât 49/18.

³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 7/368, 10/463; Çelebi, "Gayb", 13/409.

³⁵ Al-i İmran 3/179; el-Cin 72/26-27.

³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 70; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 7/185. Geniş bilgi için bk. Gülverdi, "Mâtürîdî'nin Gayb Meselesine Bakışı", 100.

³⁷ Râzî, *Tefsîr-i kebîr*, 24/567-568.

³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/372; Uludağ, *Gaybın Bilinmesinde Keşf ve İlhamın Rolü, Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-VI*, 272; Gülverdi, "Mâtürîdî'nin Gayb Meselesine Bakışı", 102.

³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 1/39.

⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 1/445.

⁴¹ Al-i İmran 3/44.

⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 1/362.

bulunmuyordun; olayın tanıklarından da değildin"⁴³ "Evet, Biz seslendiğimizde Tûr'un yanında değildin."⁴⁴ Bu meyanda Zemahşerî, Hz. Peygamber'e bildirilen önceki ümmetlere ait kıssaların onun tarafından uydurulmadığını, ancak bunların vahiy yoluyla gelen bilgiler olduğunu beyan etmektedir. Buna rağmen yine de inkâr etmeleri halinde onların alay edilmeye müstahak hale geleceklerini ifade etmekte ve adeta kendilerine "Ey kibirliler! Muhammed'in geçmiş asırlarda yaşamış olan insanları görmediğini, onları müşahede etmediğini biliyorsunuz!" denilmek istenmiştir.⁴⁵ Görüldüğü gibi Zemahşerî, peygamberlerin gaybı ancak vahiyle bilebileceklerini söylemektedir.

Zemahşerî, "Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır."⁴⁶ âyetinin tefsirinde buradaki maksadın gayb olan ve ilmi gizlenen şeyleri yalnız Allah'ın bilmesinin mümkün olabileceğini ifade ettiği gibi, söz konusu âyetin bağlamından hareketle kıyamet gününden bahsetmesinin de olası olduğunu beyan etmektedir. Zira buna ilişkin bilgi gök ve yer ehlinden saklanmış olup onlardan hiçbiri buna muttali değildir.⁴⁷ Görüldüğü gibi Zemahşerî, söz konusu âyetin tefsirinde ihtimalli tefsir anlayışını tercih etmekte ve âyette geçen gayb kelimesinin farklı anlamlara gelebileceğini kabul etmektedir.

Kur'ân, Hz. Peygamber'in bizzat kendi ağzından gaybı bilmediğini nakletmektedir. "De ki: Ben kendime bile, bir fayda da sağlayamam bir zarar da savamam; Allah'ın dilediğinden başka... Ben gaybı bilseydim, elbette daha çok hayır elde ederdim; bana fenalık da dokunmazdı. Ben sadece bir uyarıcıyım; iman eden bir toplum içinse müjdeciyim."⁴⁸ Söz konusu âyetteki bu ifadeyle Hz. Peygamber, kulluğunu beyan etmekte ve sadece Allah'ın bilebileceği gayb ilmine sahip olmadığını itiraf etmektedir. Yani bununla Hz. Peygamber âdeta, "ben sadece zayıf bir kulum, tıpkı köleler gibi kendim için bir fayda temin etmekten ya da başıma gelecek bir zararı defetmekten âcizim. "Gaybı bilseydim" o zaman, durumum şu ankinden farklı olurdu; mal biriktirebilir, her türlü faydayı temin edebilir, kötülüklerden, zararlardan kaçınabilirdim; bana hiçbir kötülük dokunmazdı. Savaşlarda bir galip gelip, bir mağlup olmaz; ticaretle bir kazanıp, bir kaybetmez; iş ve tasarruflarımda bir isabet, bir hata etmezdim."⁴⁹ demiştir. Dolayısıyla Zemahşerî, Hz. Peygamberin de kendine bildirilmeyen gaybı bilemeyeceğini beyan etmektedir.

Zemahşerî, "Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Gaybı O'ndan başkası bilmez. Karada ve denizde ne varsa O bilir. Allah, düşen her bir yapraktan haberdardır. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş-kuru ne varsa her şey apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfûz'da) mutlaka kayıtlıdır."⁵⁰ âyetinin tefsirinde Allah'ın isti'âre üslubuna uygun olarak "gaybın anahtarları"ndan bahsettiğini beyan etmektedir. Zira kilitli olan hazinelere anahtar vasıtasıyla ulaşılır. Gaybın anahtarlarını ve nasıl açılacağını bilen kimse o hazineleri elde eder. Dolayısıyla Allah, gaybî haberleri bilecek olanın sadece kendisi olduğunu ve O'ndan başkasının gayba muttali olamayacağını kastetmiştir.⁵¹ Hatta o, "Allah elbette göklerin ve yerin gaybını bilir; O, sinelerin özünü bilir (zihinlerin en derin bölgelerine bile vâkıftır)."⁵² âyetinin tefsirinde "O, sinelerin özünü bilir" ifadesinin Allah'ın, olan ve olabilecek her türlü gizli şeyi bildiğine, yani gaybın en ileri noktasına vurgu yaptığını beyan etmektedir.⁵³ Yine o, bu durumu destekler mahiyette

⁴³ el-Kasas 28/44.

⁴⁴ el-Kasas 28/46.

⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 1/507.

⁴⁶ en-Nahl 16/77.

⁴⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 1/623.

⁴⁸ el-Â'raf 7/188.

⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 2/185.

⁵⁰ el-En'âm 6/59.

⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 1/31.

⁵² el-Fâtır 35/38.

⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 3/616.

Yunus suresinin 20. âyetinin tefsirinde müşriklerin inmesini bekledikleri mucizenin de gaybî bir durum olduğunu belirtmekte ve onun durumuyla ilgili Hz. Peygamber'de bir bilgi olmadığını, aksine onun bilgisinin Allah katında olduğunu beyan etmektedir.⁵⁴

Zemahşerî, "Nankörce inkâr edenler; "(Kıyamet) saat(i) bize gelmez." dediler. De ki: Elbette... Gaybı bilen Rabbime yemin ederim ki o saat kesinlikle size gelecektir. Göklerde ve yerde zerre ağırlığına bir şey bile O'nun ilmi dışında kalmaz; bundan daha küçüğü de daha büyüğü de apaçık bir kitaptadır."⁵⁵ âyetinin tefsirinde gayb ile kıyamet saati arasında bir ilişki kurmakta ve kıyametin ne zaman kopacağına gaybî bir bilgi olduğunu beyan etmektedir. Öyle ki kıyametin kopması gaybın meşhurlarından ve en gizli olanlarından. Dolayısıyla kıyametin kopacağına ve onun kesinlikle meydana geleceğine dair Allah'ın adıyla yemin edildikten sonra O'nun gaybı bilmeyi, hiçbir gizli şeyin O'nun ilmi haricinde olmadığını ve kıyametin kopma zamanını içine almasının da bu çerçevede olduğunu ifade eden bir vasıfla vasıflandırılması, bu özelliği açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁵⁶ Dolayısıyla Zemahşerî, kıyamet vaktinin en gizli gayb haberlerinden biri olduğunu ve onun saatinin sadece Allah tarafından bilinebileceğini ifade etmektedir.

Zemahşerî, gayb ile peygamber, yine gayb ile ahiret hayatı arasında da bir ilişki kurmakta ve "Çünkü daha önce onu inkâr etmişlerdi; gayb hakkında uzaktan uzağa atıp tutuyorlardı!"⁵⁷ âyetinin tefsirinde bu hususu açıklamaktadır. Öncelikle o, söz konusu âyette geçen "gayb" kelimesinin "gaip olan şey" anlamına gelebileceği gibi ahiretteki şiddetli azabın da kastedilmiş olabileceğini beyan etmektedir. Zira inkâr edenler, ahiret hayatında azap olsa da kendilerinin Allah katındaki değerleri nedeniyle azaba çarptırılmayacaklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla onlar ahiret hayatını, yükümlülük yurdu dünya hayatıyla kıyaslamışlar ve böylece gayb hakkında uzaktan uzağa atıp tutmuşlardır. Bunun yanında o, âyette geçen "gayb hakkında atıp tutuyorlardı!" ifadesinin anlamının "gayb" hakkında ileri geri konuşmak olduğunu, bunun ise onların Hz. Peygamber hakkında sarf etmiş oldukları 'yalancı!' ve 'büyücü!' gibi asılsız iddialar olduğunu beyan etmektedir. Zira Hz. Peygamber hakkında ortaya atılmış oldukları bu iddialar, vâkıf olunamayan bir durum ve gayb hakkında konuşmaktır. Öyle ki onlar Hz. Peygamber'in ne büyü yaptığını ne şiir ne de yalan söylediğini görmüşlerdi.⁵⁸ Ayrıca o, Mâide suresinin 94. âyetinin tefsirinde imtihan-gayb ilişkisine değinmekte, bu minvalde ahirette vuku bulacak olan gayb niteliğindeki azaptan korkmanın, imtihanı başarma ya da başarama üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir.⁵⁹ Görüldüğü Zemahşerî, söz konusu âyetin tefsirinde ihtimalli tefsir anlayışını devreye sokmakta ve ahiret-gayb, imtihan-gayb münasebetine vurgu yapmaktadır.

Zemahşerî, "Allah elbette göklerin ve yerin gaybını bilir. Allah sizin yaptıklarınızı da görmektedir!"⁶⁰ âyetinin tefsirinde Allah'ın gaybı bilmesi ile insanın tutum ve davranışları arasında bir münasebet kurmaktadır. Zira Allah yerde ve gökte olan her şeyi nasıl ki en ayrıntısına kadar biliyor o şekilde de insanın fiillerine dair gerek içinde sakladığı gerekse dışa vurduğu her şeyi bilmektedir. Çünkü bilmeye konu olan her şey Allah katında aynıdır; O'nun için hiç fark etmez.⁶¹

⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 2/337.

⁵⁵ es-Sebe' 34/3.

⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 3/567.

⁵⁷ es-Sebe' 34/53.

⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 3/594.

⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 1/111.

⁶⁰ el-Hucurât 49/18.

⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 4/379.

Zemahşerî, "O, gaybın bilgilerini (sizden) esirgemez."⁶² âyetinin tefsirinde vahy ile peygamberin gaybden haber vermesi arasındaki irtibata dikkat çekmektedir. Öyle ki Hz. Peygamber, kendisine gelen vahyin bir kısmını yanında tutup tebliğ etmeyerek ya da kendisinden öğretilmesi istendiğinde öğretmeyerek vahiy konusunda cimrilik yapmaz.⁶³ Dolayısıyla Zemahşerî, Peygamberin gaybten gelen haberleri eksiksiz ve hatasız olarak muhataplarına tebliğ ettiğini belirtmektedir.

Zemahşerî, "Gayb'a mı muttalî olmuş yoksa Rahman'ın katından sağlam bir söz mü almış?!"⁶⁴ âyetinin tefsirinde sıradan bir insanın gayba muttali olamayacağını, ancak bunun iki yolla mümkün olabileceğini ifade etmektedir. O kimsenin ya gayb ilmine sahip olmakla ya da gaybı bilenden söz almış olmakla gayba ulaşabileceğini ifade etmektedir. Ancak âyette sözü edilen kimse⁶⁵ bunlardan hiçbiri ile bu bilgiye ulaşmış değildir.⁶⁶ Ayrıca o, Maide suresinin 116. âyetindeki "doğrusu, bütün gaypları hakkıyla bilen ('Allâmu'l-guyûb) yalnızca Sensin" ifadesinin tefsirinde nefislerin içinde gizli olanın da gayb cümlesinden olduğunu beyan etmekte ve 'Allâmu'l-guyûb olanın bildiği gayba başka hiç kimsenin ilmi erişemeyeceğini bildirmektedir.⁶⁷ Görüldüğü gibi Zemahşerî, gaybten haber veme iddiasında olan büyücülerin ve falcıların bu mertebeye ulaşamayacaklarını beyan etmiş olmaktadır.

Zemahşerî, cinlerin gaybı bilmediklerini, "Onun ölümünü gerçekleştirdiğimizde de bunu onlara, (yani, o gaybı bildiğini iddia ettiğiniz cinlere, Süleyman'ın) bastonunu içten içe kemiren ağaç kurdundan başkası göstermemiştii... Yere kapaklanınca, ortaya çıktı ki; şayet cinler gaybı biliyor olsalardı, o alçaltıcı azabın içerisinde kalmazlardı!.." ⁶⁸ âyetinin tefsirinde dile getirmektedir. Öyle ki Hz. Süleyman bastonuna dayandığı halde ruhunu teslim etmiş, ancak bunu cinler fark edememişti. Ne var ki bir ağaç kurdu Hz. Süleyman'ın dayandığı o asayı içinden kemirmeye başlamış, o vakit sopa Hz. Süleyman'ın ağırlığına dayanamayarak kırılmış ve Hz. Süleyman yere düşmüştür. Böylece insanlar cinlerin gaybı bilmediğini anlamışlardır. Eğer bilmiş olsalardı günler öncesinde vefat eden Hz. Süleyman'ın durumunu öğrenir ve çalışmak zorunda kalmazlardı.⁶⁹

Zemahşerî, "Hakikaten biz (cinler) göğü yokladık, onu güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulduk. Halbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşılıyor."⁷⁰ âyetlerinin tefsirinde cinlerin, göğe ulaşmak ve göktekilerin konuşmalarını dinlemek istediklerini beyan etmektedir. Ancak o, söz konusu âyette geçen "raseden" (izleyen, gözetleyen) kelimesinin de "harasen" kelimesi gibi olduğunu ve "şeytanlara atılmayı gözetleyen alevli varlıklar" anlamına geldiğini belirtmektedir. Zira bunlar, şeytanlara alevler atan ve semadaki konuşmaları dinlemelerini engelleyen meleklerdir. Buna ilaveten o, şeytan taşlamanın bilinenin aksine bi'setten önce de var olduğunu, ancak bi'setle beraber bu işin fazlaştığını ifade etmektedir.⁷¹ Dolayısıyla Zemahşerî, cinlerin gaybten haber verme gibi bir durumlarının ve sorumluluklarının olmadığını belirtmektedir.

⁶² el-Tekvîr, 81/24.

⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 4/713.

⁶⁴ Meryem 19/78.

⁶⁵ "Ya şu, Bizim âyetlerimizi nankörce inkâr ettiği halde" (Senin iddia ettiğin Âhirette de) mal ve evlât elbette yine bana verilecek!" diyeni gördün mü?" (Meryem 19/77) âyetinde de ifade edildiği gibi bu kimse kâfir kimsedir.

⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 3/39.

⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, \ /694.

⁶⁸ es-Sebe' 34/14.

⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 3/573.

⁷⁰ el-Cin 72/8-9.

⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 4/624-626.

Zemahşerî, Kehf suresinin 22. âyetinin tefsirinde “gaybı taşlamak” kavramına da açıklık getirmektedir. Bu hususta o, Ashâb-ı Kehf’in sayısı hususunda yapılan tartışmalara değinirken “gaybı taşlarcasına” ifadesini tefsir etmekte ve söz konusu ifadenin “gizli haberleri ortaya atıp konuşmak” anlamına geldiğini beyan etmektedir. Bunun ise “gaybî konular hakkında uzaktan uzağa atıp tutarlardı.”⁷² âyetiyle örtüştüğünü belirtmektedir. Ya da “recm” kelimesinin zan/tahmin yerine kullanılmış olabileceğini ve adeta “gayba dair tahminde bulunurcasına” denildiğini ifade etmektedir. Zira Araplar sadece zan ifadesi kullanmak yerine sıklıkla “racmün bi’z-zann” (zanna dayalı atmak) ifadesini de kullanmışlardır.⁷³ Görüldüğü üzere Zemahşerî, “gaybı taşlamak” ifadesini ihtimalli tefsir anlayışına göre ele almakta ve bu ifadenin farklı anlamlarına dikkat çekmektedir.

3. Mugayyebât-ı Hamse

Mugayyebât, sözlükte “gizli kalmak, görünmemek, duyuların algı alanı dışında olmak” mânâsındaki gayb kökünden türeyen mugayyeb (gizli tutulmuş) kelimesinin çoğulu olup “mahiyeti bilinemeyen gizli şeyler” demektir.⁷⁴ Terim olarak ise, “akıl ve duyularla bilinmeyen, hakkında Allah’tan başka kimsenin bilgisi bulunmayan varlık ve olaylar alanını” ifade etmektedir.⁷⁵ Mugayyebât-ı hamse denilince akla Kur’an’da zikredilen şu âyet gelmektedir: “(Kıyamet) saat (in)e dair bilgi, tamamen Allah katındadır. Yağmuru o indirir, rahimlerde bulunanı O bilir; hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez, hiç kimse nerede öleceğini bilmez. Allah gerçekten mutlak ilim sahibidir, her şeyden haberdardır (Alîm, Habîr).”⁷⁶

Zemahşerî, söz konusu âyetin tefsirinde şu rivâyete yer vermektedir. Birgün Hâris b. Amr b. Hârise Hz. Peygamber’e gelerek “Ya Rasûlallah! Bana bildir; kıyamet ne zaman kopacak? Tohumlarımı yere serptim, bize yağmurun yağması gecikti, yağmur ne zaman yağacak? Karımdan haber ver, karnında çocuk var: Erkek mi yoksa dişi mi? Dün ne yaptığımı biliyorum, peki yarın ne yapacağım? İşte doğumum; onun ne zaman olduğunu öğrendim, peki ne zaman öleceğim?” demiş ve bunun üzerine söz konusu âyet nâzil olmuştur. Âyetten de anlaşılacağı gibi kıyamet (in ne zaman kopacağını)a dair bilgi tamamen Allah katındadır. Yağmuru öne çekmeden veya sona bırakmadan tam vaktinde ve başka bir yere geçmeden, tam yağacağı yere O indirir. Rahimlerde bulunanların erkek mi ya da dişi mi, tam mı yoksa eksik mi olduğunu O bilir. Yine Allah’a itaatkâr veya günahkâr hiçbir kimse, yarın “hayır veya şer” namına ne kazanacağını bilmez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilmez. Bazen bir yerde ikamet eder de buradan ayrılmayacağım der ama başka bir yerde ölebilir.⁷⁷ Bunun yanında Zemahşerî; Hz. Peygamber’in, “Gaybın anahtarları beştir.” buyurup bu âyeti okuduğunu nakletmektedir.⁷⁸ Ayrıca İbn Abbas’ın, “Kim bu beş şeyi bildiğini iddia ederse yalan söylemiş olur. Kâhinlikten sakının, çünkü kâhinlik şirke sebep olur.” dediğini bildirmektedir.⁷⁹ Mâtûrîdî ise mugayyebât-ı hamsenin mahiyetinin tam olarak bilinemeyeceğini ifade etse de bazı durumlar da hesaplama ve işaret yoluyla bunun bilinebileceğini bayan etmektedir.⁸⁰ Görüldüğü gibi Zemahşerî, mugayyebât-ı hamse olarak adlandırılan bu beş şeyin Allah’tan

⁷² es-Sebe’ 34/53.

⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf’an hakâiki gavâmidi’t-tenzîl*, 2/713.

⁷⁴ İbn Manzûr, “gyb”, 1/٦٠٤-65٦; İlyas Çelebi, “Mugayyebât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/372.

⁷⁵ Çelebi, “Mugayyebât”, 30/372.

⁷⁶ Lokman 31/34.

⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf’an hakâiki gavâmidi’t-tenzîl*, 3/505.

⁷⁸ Buhârî, “Tefsîru Sûre 6/1, 31/2.

⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf’an hakâiki gavâmidi’t-tenzîl*, 3/505.

⁸⁰ Mâtûrîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 2/124.

başkası tarafından bilinemeyeceğini, dolayısıyla mutlak gayb konusu olduğunu ifade ederken Mâtürîdî ise bunun tam olarak mutlak gayb konusu olmadığı kanaatindedir.

Sonuç

İnsanın merakını celbeden hususlardan biri de gayble ilgili bilgilere ulaşma isteğidir. Zira dün olduğu gibi bugün de müneccimler, büyücüler, kâhinler ve falcılar arasında adeta gelecekte haber verme yarışı yaşanmaktadır. Hal böyleyken dinî istismar ve suistimaller de varlığını sürdürme gelmiştir. Oysaki Kur'an gelecekte cereyan edecek olayların zamanının, yerinin ve mahiyetinin gerçekte sadece Allah tarafından bilinebileceğini, insanların girişiminin ise zan ve tahminden öteye geçmeyeceğini asırlar öncesinden ilan etmiştir. Bununla beraber Kur'an müfessirleri ilmî mülâhaza gereği gayble alakalı âyetleri yorumlama çabası içinde olmuşlar, bununla ilgili farklı görüşler izhar etmişlerdir. Bunlardan biri de Zemahşerî'dir.

Gayble ilgili âyetlerin tefsirinde rivâyetten ziyade dirâyete dayanan Zemahşerî, gaybı "görülenin zıddı, görülmeyen ve gözlerden irak olan" olarak tanımlayarak bu hususta duyu organlarının konumuna ayrıyeten vurgu yapmıştır. Ona göre gaybı ancak Allah bilir. Ancak gaybden bildirmek istediklerini ise vahiyle peygamberlerine ve meleklerine bildirebilir. Zemahşerî, gayble ilgili âyetlerin tefsirinde farklı yaklaşımlar öne sürse de temelde gaybın Allah'tan başkası tarafından bilinemeyeceği ilkesinde sübût etmiştir. Ehl-i sünnet âlimlerinin de Zemahşerî'nin bu görüşüyle hemfikir olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Zemahşerî, mugayyebât-ı hamsenin mutlak gayb kapsamında olduğunu, yani mahiyetinin bilinemeyeceğini değerlendirirken Mâtürîdî, mugayyebât-ı hamsenin bir kısmının izafî olduğunu, yani çeşitli araştırma ve hesaplamalarla bilinebileceğini belirtmiştir. Öte yandan Zemahşerî, gayble ilgili âyetlerin tefsirinde ileri sürdüğü temel ilkelerle gaybî alanın suistimale açık olmadığını da göstermiştir.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.
- Akkerî, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezarâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Ernâût. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, t.s.
- Albayrak, Halis. "Kur'an'da Gayb Kelimesi Üzerine Kronolojik Bir Okuma". *Din Dilinde Gayb*. b.y.: Kuramer, 2015.
- Albayrak, Halis. *Kur'an'da İnsan - Gayb İlişkisi*. İstanbul: Şule Yayınları, 1996.
- Çelebi, İlyas. "Gayb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/404-409. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Çelebi, İlyas. "Mugayyebât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/372-374. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Firûzâbâdî, Muhammed b. Yâkub. *el-Kâmusu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 8. Basım, 2005.
- Gülverdi, Selim. "Mâtürîdî'nin Gayb Maselesine Bakışı". *Batman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 3/2 (2019), 98-121.
- İbn Hallikân, Ebû'l-'Abbâs Şemsudd'in Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. Beyrût: Dâru Sadr, 1971.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sadr, h. 1414.

- İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ. *Şerhu'l-mufasssal li'z-Zemahşerî*. thk. İmî'l-Bedî' Ya'kûb. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İsfahânî, Rağîb. *el-Müfredât*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Beyrut: Dâru's-Şâmiye, h. 1412.
- Kara, Necati. "Kur'ân'da Gayb", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1994), 54-90.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semer kand. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. ed. Bekir Topaloğlu İbrahim Halil Kaçar. İstanbul: Mizan Yayınları, 2008.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semer kand. *Kitâbü't-Tevhîd*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayıncılık, 2013.
- Oral, Osman. "Mâtürîdî'ye Göre Gayba İman", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (2021), 59-78.
- Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, M. Suat. "Zemahşerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/235-238. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Tefsîr-i kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, h. 1420.
- Uludağ, Süleyman. *Gaybın Bilinmesinde Keşf ve İlhamın Rolü, Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-VI*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Adem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/356-357. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-eşkâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, h. 1407.